

ՆՈՐԱՏԵՂԾ ԿՐՈՆԱԿԱՆ ՀԱՄԱՅՆՔՆԵՐ ԵՒ ԱՎԱՆԴԱԿԱՆ ՀՈԳԵՒՈՐ ԿԱՌՈՒՅՑ՝

Նայ իրականության մեջ մշտապես գիտակցվել է, թե որոնք են ազգապահպանության հիմնասյուները, դրվատվել է դրանց դերն ու կարեւորությունը: Դեռեւս դյուցազնավեպը պարզորոշ ցույց է տալիս, թե ինչպես օտարության մեջ Սանասարն ու Բաղդասարը պահպանեցին իրենց ազգային դիմագիծը. մայրը հոգացել էր, որ հերոսների կրթության ու դաստիարակության գործը հավուր պատշաճի կազմակերպվի: Նա պատվիրել էր, որ հայրենիքից իրենց միանա հայ հոգեւորականը, որպեսզի քաջազուններին սովորեցնի մայրենի լեզուն եւ սերմանի պապենական հավատքը: Հայոց հարատեւման խորհուրդը բացահայտելով՝ օտարները մշտապես պայքարել են ամենայն ազգայինի դեմ՝ ձգտելով թուլացնել հայեցի դաստիարակության ու կրթության հիմքերը, չխորշելով ոչնչից՝ ծիսական արարողություններն արգելելուց մինչեւ խորթ դավանափոխության պարտադրում: Շատ ավելի ուշ նվաճող կայսրությունների իշխող վերնախավերը իմաստնանալով հասկացան, որ նվաճված տարածքներում բնակվող ժողովուրդների հոգեւոր-կրոնական միասնությունն ու ամրությունը նաեւ իրենց տերությունների կայունության գրավականն է: Հենց այդ տեսակետից պետք է քննարկվեն այն հազվագյուտ դեպքերը, երբ օտարներն աջակցել են Հայոց ազգային կառույցներին, ոչ թե պայքարել դրանց դեմ: Ասվածի լավ վկայություն կարող են ծառայել Օսմանյան կայսրությունում ծավալված դեպքերը, երբ պետությունը պայքարում էր դրսից ներթափանցող կրոնական կազմակերպությունների դեմ, ըստ կարելիության աջակցելով բնիկ ժողովուրդների՝ հայոց, հունաց եւ ասորվոց ավանդական կրոնական կառույցներին. «Հետագայում նաեւ կայսերական հրովարտակով սահմանվում էր, որ Թուրքիայում ամեն պատրիարք պետք է ուշագիր [հետեւի] իր ժողովուրդին, հսկի [ու զերծ պահի]

* Ստացվել է՝ 23.02.2026, գրախոսվել է՝ 20.03.2026: էլ. հասցե՝ Arshak.Madoyan@ysu.am:

օտար ազդեցությունից եւ կրոնական անհավատարմությունից: Միով բանիմանիվ՝ [երկրում] սկսեց թագավորել արհաբեկչությունը, եւ ոչ ավանդական կրոնական կազմակերպություններն արմատախիլ անելու համար իշխանությունները դիմում էին ցանկացած միջոցի»²: Այսինքն՝ օտար եւ դրսից կառավարվող կրոնական կազմակերպությունները կայսրության համար վտանգավոր էին նկատվում, եւ պետությունն ամեն ձեւով աջակցում եւ խրախուսում էր, որ ավանդական հոգեւոր կառույցները պայքարեն դրսից ներթափանցած միավորների դեմ, ամենեւին չմիտվելով ավանդականների հզորացմանը, այլ մշտապես ձգտելով, որ դրանք լինեն թույլ եւ իշխանություններից կախյալ վիճակում:

21-րդ դարում, երբ համաշխարհայնացման միտված որոշակի ուժերի գերակա նպատակն է դարձել ազգային եւ պետական սահմանների ոչնչացումը, ազգային կառույցներն առավել վտանգված են. դրանց դեմ արդեն պայքարում են ոչ միայն պետությունները կամ պետությունների դաշինքները, այլ նաեւ վերպետական՝ միջազգային եւ հատկապես ապազգային միավորումները, որ ի թիվս այլ միջոցների եւ եղանակների կիրառում են նաեւ արհեստականորեն՝ առավելաբար դրամական ներդրումներով ձեւավորվող կրոնական համայնքների գործոնը՝ նախընտրելով փափուկ ուժի կիրառումը:

Ուստի ներկայիս աշխարհաքաղաքական պայմաններում կրոնական համայնք, կրոնական կազմակերպություն, հոգեւոր կառույց եւ պետություն փոխհարաբերությունները դիտարկելիս պետք է ի նկատ ունենալ հետեւյալ հանգամանքները.

Ա. Աշխարհիկացումն (*Secularization*) ընդդեմ հետաշխարհիկության (*Post-secularism*)³. հայեցակարգային հակադրություն, երբ աշխարհիկացման արդյունքում կրոնի ազդեցությունը հասարակական կյանքում, քաղաքականության մեջ եւ մշակույթում նվազում է, իսկ հետաշխարհիկության փաստարկով ընդունվում է, որ, հակառակ սպասումներին ու ենթադրություններին, կրոնը չի անհետացել հանրային կյանքից եւ նորից է հաստատվում քաղաքական ու հասարակական քննարկումների ծիրում՝ արդեն արդիականացված ձեւով:

² Հմմտ. «Էջմիածին», 2018, է., էջ 35:

³ Մանրամասն տես С. TAYLOR, *A Secular Age*, Harvard University Press, 2007, J. HABERMAS, *Notes on Post-Secular Society*. *New Perspectives Quarterly*, 2008, 25(4), 17–29:

Բ. Կրոնն անվտանգային համապատկերում (*Securitization of religion*)⁴. գործընթաց, որի պարագայում պետությունը կամ քաղաքական ուժերը կրոնական հարցերը (կամ կրոնական որոշակի խմբերին) սկսում են դիտարկել ոչ թե պարզապես մշակութային կամ հոգեւոր տեսանկյունից, այլ իբրեւ ազգային անվտանգության խնդիր կամ սպառնալիք (օրինակ՝ ծայրահեղականության համապատկերում):

Գ. Փափուկ ուժի (*Soft power*) նախընտրում⁵. երբ պետություններն իրենց ծրագրերը կյանքի են կոչում ոչ թե զենքի կամ տնտեսական ճնշման՝ բիրտ ուժի, այլ սեփական կացութաեւթեւերի գրավչության, մշակույթի, քաղաքական-համամարդկային արժեքների, արտաքին քաղաքականության, ինչպես նաեւ կրոնի եւ կրոնական կազմակերպությունների հնարավորությունների միջոցով:

Դ. Կրոնական կառավարում (*Religious governance*)⁶. ներկայացնում է այն ձեւերն ու եղանակները, որոնցով կարգավորվում են հոգեւոր կյանքը, կրոնական կազմակերպությունները եւ պետություն-եկեղեցի հարաբերությունները սովյալ հասարակության մեջ:

Ե. Կրոնի նկատմամբ պետական վերահսկողություն (*State control of religion*)⁷. երեւոյթ, երբ պետությունն իրականացնում է ուղղակի կամ անուղղակի վերահսկողություն կրոնական կազմակերպությունների, դրանց գործունեության, գույքի կամ գաղափարախոսության նկատմամբ (օրինակ՝ կրոնական կառույցների պարտադիր գրանցումը, քարոզխոսության համակարգումը կամ սահմանափակումները եւ այլն):

Կրոնական նոր շարժումների եւ ավանդական եկեղեցիների փոխհարաբերությունը ժամանակակից կրոնագիտության առանցքային խնդիրներից է, որն իր մեջ հոգեւորից առավել ներառում է ինչպես տեսական, այնպես եւ հասարակական-մշակութային լուրջ քննարկում-

⁴ Մանրամասն տե՛ս B. BUZAN, O. WÆVER, AND J. DE WILDE, *Security: A New Framework for Analysis* (Boulder, CO: Lynne Rienner Publishers, 1998), J. CESARI, *Why the West Fears Islam: An Exploration of Muslims in Liberal Democracies* (New York: Palgrave Macmillan, 2013):

⁵ Մանրամասն տե՛ս J. HAYNES, *Religious Transnational Actors and Soft Power*, Farnham, UK: Ashgate, 2012, J. S. Nye, *Soft Power: The Means to Success in World Politics*, New York: PublicAffairs, 2004:

⁶ Մանրամասն տե՛ս V. BADER, *Secularism or Democracy? Associational Governance of Religious Diversity*, Amsterdam: Amsterdam University Press, 2007:

⁷ Մանրամասն տե՛ս J. FOX, *Political Secularism, Religion, and the State: A Time Series Analysis of Worldwide Data*, Cambridge University Press, 2015, F. YANG, *Religion in China: Survival and Revival under Communist Rule*, Oxford University Press, 2011:

ներ: Ընդունված է, որ հաճախ կրոնական բազմազանության եւ կամքի ազատության քողի ներքո փորձ է արվում վերաիմաստավորել-արժեզրկել «եկեղեցի», «ավանդույթ» եւ «հավատք» հասկացությունների սահմանները՝ խարխուլելով դրանց դասական տարբերակման հիմքերը⁸: Այս շարակարգում ԿնՇ-ները հանդես են գալիս իբրեւ այլընտրանքային հոգեւոր ինքնության ձեւավորման միջավայր եւ յուրօրինակ քննադատական արձագանք ու հակադրություն՝ հնամենի դավանաբանական եւ կառուցվածքային ձեւերին⁹: Այստեղ արդեն հազարամյակների ճանապարհ անցած եկեղեցիները, ձգտելով պահպանել իրենց դիրքերը, ստիպված են առերեսվել նոր իրողություններին եւ վերասահմանել իրենց ուրույն դիրքորոշումը նոր ձեւավորվող միջավայրում: Այս խրթին փոխազդեցության ուսումնասիրումը հնարավորություն է տալիս բացահայտելու ժամանակակից կրոնական կյանքի ներքին լարվածությունը, հակադրություններն ու երկխոսության հնարավոր հեռանկարները¹⁰: Կրոնական կյանքի այս բարդ զարգացումները եւ ավանդական կառույցների դիրքերի նպատակային թուլացումը ստեղծում են մի իրավիճակ, որտեղ հոգեւոր որոնումները կարող են վերածվել քաղաքական կամ հասարակական ազդեցության գործոնների: Ներկայացված իրավիճակում լիովին բնական է, որ կրոնական-հոգեւոր միավորումներից բացի, կամ հիշյալներից ավելի շատ, աշխուժանում են հատուկ ծառայությունները՝ ազգային կամ պետական անվտանգության, հակահետախուզական, ներքին կամ արտաքին հետախուզության մարմինները՝ առանձնակի հետաքրքրություն դրսևորելով «հավատքով համախմբվածների նկատմամբ»: Ասվածի կապակցությամբ հիշատակելի է երեք հիմնական նպատակ, որ հետապնդում են հատուկ ծառայությունները՝ հանրային վերահսկողություն, քաղաքական ազդեցություն եւ տեղեկատվական ներթափանցում: Այս համապատկերում նորաստեղծ կրոնական կազմակերպություն-հատուկ ծառայություն կապն արդեն ոչ թե դավադրապաշտական-զգայացունց (sensation) ենթադրություն է, այլ

⁸ Հմմտ. P. BERGER, *The Desecularization of the World: Resurgent Religion and World Politics* (Grand Rapids, MI: W.B. Eerdmans Pub. Co., 1999), 9–13:

⁹ Տե՛ս E. BARKER, *New Religious Movements: A Practical Introduction* (London: Her Majesty's Stationery Office, 1989), 23–28:

¹⁰ Տե՛ս B. WILSON, *Religion in Sociological Perspective* (Oxford: Oxford University Press, 1982), 89–94:

շահերի, նկրտումների եւ նպատակահարմարության արձանագրում հիշյալների գործելաոճում:

Տարբեր վերլուծական կենտրոնների եզրահանգմամբ կրոնական նոր շարժումներն առաջին հերթին եւ ավելի հաճախ գրավում են ազգաբնակչության՝ անորոշության մեջ հայտնված շերտերին՝ երիտասարդների, մտավորականների կամ բողոքող-ընդվզող խմբերի, որոնց հոգեւոր կամ գաղափարական վիճակը հանգեցրել է խարխափող որոնումների, հուսահատության կամ «կյանքի ունայնության» վիճակի¹¹: Այդ պատճառով պետությունները շատ դեպքերում այդ խավերն ընկալել են որպես հնարավոր ապակայունացման օղակներ:

Սառն պատերազմի տարիներին հատկապես ԱՄՆ-ում եւ Եւրոպայում անվտանգության մարմինները հետեւում էին տարբեր նոր կրոնական շարժումներին՝ կասկածելով արտաքին ազդեցության, նյութատնտեսական թափանցիկության պակասի կամ հասարակական լարվածություն ստեղծելու մեջ: Կրոնական ազատության եւ պետական վերահսկողության միջեւ այս հակասությունը դարձավ ժամանակաշրջանի հատկանշական երեւույթ¹²՝ ստիպելով, որ լուրջ գումարներ ներդրվեն գործակալական ցանցերի ստեղծման եւ կանխարգելիչ միջոցառումների նախապատրաստման ու իրագործման համար: Սրան հակառակ, կամ հենց դրա արդյունքում, կրոնական որոշ կազմակերպություններ, եթե անգամ նախապես չունեին իրենց համապատասխան օղակները, սկսեցին ստեղծել տվյալների կուտակման-համակարգման միավորներ կամ անմիջականորեն հետախուզական համակարգեր: Այս առթիվ ամենահայտնին Սայենթոլոգիական եկեղեցու օրինակն է: Սրա պատմության մեջ փաստված են ներքին վերահսկման, գաղտնիության շղարշի, փաստաթղթերի եւ տեղեկությունների ձեռքբերման, ազդեցության գործակալների հավաքագրման եւ հակառակորդների վերաբերյալ արատավորող-վարկաբեկիչ տեղեկությունների կուտակման դեպքերը, որոնց առիթով գիտական գրականության մեջ նշվում է, որ կազմակերպության անվտանգության եւ վերահսկման համակարգերը հաճախ ձեւավորվել են պետանվտան-

¹¹ Հմմտ. E. BARKER, *New Religious Movements: A Practical Introduction* (London: Her Majesty's Stationery Office, 1989), 11–15,

¹² Հմմտ. J. RICHARDSON, *Regulating Religion: Case Studies from Around the Globe* (New York: Kluwer Academic/Plenum Publishers, 2004), 15–22:

գուլթյան հաստատություններում ընդունված կառուցվածքային եւ աշխատանքային սկզբունքների կրկնօրինակմամբ¹³:

Հատուկ ծառայություններն անհրաժեշտության դեպքում հոգեւոր համայնքները դիտարկել են որպես տեղեկատվություն ձեռք բերելու աղբյուր կամ ներթափանցման միջավայր՝ համոզված լինելով, որ փակ կառուցվածք ունեցող կազմակերպություններում ներգրավված անդամները դրանց դրամական հոսքերի, միջազգային կապերի, ընդունված աստիճանակարգի կամ անդամների տրամադրվածության մասին արժեքավոր տեղեկությունների են տիրապետում, հետեւաբար, նման խմբերը կարող են եւ պետք է դառնան գործակալական աշխատանքի թիրախ: Սակայն կարելու է ընդգծել, որ սա համընդհանուր օրինաչափություն չէ. երբեմն խոսքը վերահսկման եւ վերլուծության մասին է, ոչ թե անմիջական կառավարման:

Հնարավոր, իսկ որոշ դեպքերում առկա է նաեւ հակառակ գործընթացը, երբ կրոնական կազմակերպություններն են փորձում ներգործել պետական համակարգի վրա՝ շահերի առաջխաղացման, իրավական պայքարի, հանրային կարծիքի ձեւավորման կամ պետական ծառայողների հետ կապերի հաստատման միջոցով: Եւ հաճախ շատ բարդ է սահմանագծի տարրորոշումը՝ որտեղ է ավարտվում օրինական ազդեցությունը, եւ որտեղ սկսվում քողարկված ճնշումը¹⁴:

ԽՍՀՄ մայրամուտի եւ հետխորհրդային ձեւափոխումների տարիներին կրոնական նոր շարժումները հաճախ օգտագործում էին պետական համակարգի թուլությունը՝ բարձրագույն ղեկավարության հետ կապեր հաստատելու եւ իրենց շահերի առաջխաղացման համար: Սրա վառ օրինակներից են ԽՍՀՄ նախագահ Միխայիլ Գորբաչովի եւ Միավորման եկեղեցու առաջնորդ Մունի հանդիպումը (1990, Մոսկվա), Սերգեյ Կիրիենկոյի առնչությունները սայենթոլոգիայի հայր Լ. Ռոն Հաբարդի

¹³ Տե՛ս R. WALLIS, *The Road to Total Freedom: A Sociological Analysis of Scientology* (New York: Columbia University Press, 1977), 127–135; H. URBAN, *The Church of Scientology: A History of a New Religion* (Princeton University Press, 2011), 154–156; J. REITMAN, *Inside Scientology: The Story of America's Most Secretive Religion* (Houghton Mifflin Harcourt, 2011), 114–118:

¹⁴ Այս կապակցությամբ տե՛ս A. HERTZKE, *Representing God in Washington: The Role of Religious Lobbies in the American Polity* (Knoxville: University of Tennessee Press, 1988). *հեղինակը վերլուծում է քաղաքական որոշումների վրա ազդելու կրոնական խմբերի կիրառած միջոցները: Հմմտ. F. JONATHAN, A World Survey of Religion and the State* (Cambridge: Cambridge University Press, 2008), 34–41:

հետնորդների հետ, Առում Սինրինկոյի սրընթաց վերելքը Ռուսաստանի Դաշնությունում եւ այլ աղմկահարույց դեպքերը, որոնք վկայում են, որ կրոնական կազմակերպությունները ոչ թե պարզապես փորձել են, այլեւ լուրջ հաջողություններ են գրանցել ԽՍՀՄ-ում, իսկ հետո նաեւ Ռուսաստանի Դաշնության տարածքում կառավարման լծակների ձգտելիս¹⁵: Եւ եթե քայքայվող կայսրության կենտրոնն այս վիճակում էր, բնական է, որ ծայրագավառներն ավելի վատ վիճակում պիտի հայտնվեին: Հիշյալ պատմական շրջափուլում Հայաստանի Հանրապետությունում ստեղծված վիճակը չնչին դրվագներով է բացահայտվել՝ հիմնականում չարժանանալով պատշաճ ուշադրության: Եւ ցավով պետք է նկատել, որ ներկայիս ընթացքով անգամ մոտակա տասնամյակներում չի ստեղծվի կիսակրոնական-կիսաաղանդավորական, կիսաբարեգործական-կիսահետախուզական միավորների՝ դեպի նորանկախ Հայաստան ներհոսքի ամբողջական պատկերը, որի վերլուծությունը պարտադիր է ապագայի համար դասեր քաղելիս:

Զգուշանալով հանդերձ կտրուկ ձեւակերպումներից՝ այնուամենայնիվ կարող ենք արձանագրել, որ Հայաստանում ներխուժման ծավալներն աղետալի են եղել¹⁶: Ու չնայած շատերը առավելաբար հակված են դրանում հոգեւոր դասի մեղքը նկատելուն, մեր կարծիքով՝ խնդիրն առաջնային լու-

¹⁵ Տե՛ս <https://www.tparents.org/Library/Unification/Books/Messiah2/Messiah2-19f.htm>, M INTROVIGNE, The Unification Church (Studies in Contemporary Religion) (Salt Lake City: Signature Books, 2000), 22–25. մանրամասնվում է Մ. Գորբաչովի եւ Սան Մյուն Մունի «պատմական» հանդիպումը Կրեմլում, հմմտ. А. ДВОРКИН, Сектоведение: Тоталитарные секты. Опыт систематического исследования (Нижний Новгород: Изд-во Братства во имя св. князя Александра Невского, 2002), 234–240: Հեղինակը վերլուծում է Սայենթոլոգիական եկեղեցու ներթափանցումը Ռուսաստանի քաղաքական եւ կառավարական շրջանակներ, այդ թվում՝ Սերգեյ Կիրիենկոյի առնչությունները Հաբարդի համակարգի հետ: Տե՛ս նաեւ Hugh B. Urban, The Church of Scientology: A History of a New Religion (Princeton: Princeton University Press, 2011), 158–162, որն անդրադարձ է կազմակերպության՝ պետական համակարգում ազդեցության գործակալներ ձեռք բերելու եւ բարձրաստիճան պաշտոնյաների միջոցով հաստատվելու ռազմավարությանը: Ուշագրավ է <https://orthodox-newspaper.ru/numbers/at25746-ի> հրապարակումը, ըստ որի՝ 1995-ին Ն. Նովգորոդի «Գարանտիա» բանկի նախագահ եղած ժամանակ Կիրիենկոն վերապատրաստման դասընթաց է անցել Հաբարդ-Քոլեջում, դրանից հետո իր տասնհինգ աշխատակիցներին եւս ուղարկելով վերապատրաստման: Ավելի ուշ, երբ Կիրիենկոն առաջադրվեց ՌԴ վարչապետի պաշտոնին «Սայենթոլոգներն աշխույժ աջակցում էին Կիրիենկոյի թեկնածության առաջխաղացմանը» «Сегодня»՝ 02. 04. 98»:

¹⁶ Տե՛ս, օրինակ, Զենոբ ՔՀՆՅ. ՆԱԼՊԱՆՏԵԱՆ, Եհովայի վկաներ, «Սիոն», 1991, սեպտ.–դեկտ., 181–184, Ռ. ԱՂԱՍԵԱՆ, Եհովայի վկաներ, «Սիոն», 1994, ապրիլ–յունիս, էջ 160–162, «Եհովայի վկաներ», թէ՛ ստույգ եւ վկաներ, «Էջմիածին», 2000, է., էջ 44–48:

ծում պիտի ստանար պետական՝ ի մասնավորի ազգային անվտանգության համակարգում՝ բացառելով քայքայիչ, ապակայունացնող եւ այլասերող միավորների լայնածավալ եւ բացարձակ անարգել ներթափանցումը:

Անշուշտ, ամեն նոր կրոնական կազմակերպություն հատուկ ծառայությունների նախագիծ չէ, ինչպես նաեւ նոր միավորումների հանդեպ պետական ցանկացած հետաքրքրվածություն չէ, որ հալածանք է: Երբեմն շարժումներն իրապես հասարակական պահանջի արդյունք են՝ հոգեւոր եւ գաղափարական դատարկության, մշակութային ճգնաժամի կամ ինքնության որոնման պայմաններում: Արտերկրի հանրային ուսումնասիրությունները ցույց են տալիս, որ նոր կրոնական շարժումների որոշ մասը զարգանում է սովորական կազմակերպական տրամաբանությամբ՝ առաջնորդություն, անդամագրում, գաղափարախոսություն, դրամական ներհոսք: Ուստի, օտար հետազոտողների տեսանկյունից, ի դեմս դրանց, լուրջ վտանգներ կանխատեսելու կարիք չկա¹⁷: Սակայն հայ իրականության մեջ, երբ հաշվի ենք առնում ազգաբնակչության բնական աճի միտումներն ու ժողովրդագրական տվյալները, իսկ մյուս կողմից՝ ՀՀ-ում գրանցված կրոնական կազմակերպությունների քանակը¹⁸, բացահայտ է, որ յուրաքանչյուր անհատի կրոնական եւ գաղափարական առողջության համար պետք է մղվի համառ պայքար, որի միջոցներն ու եղանակներն այժմ հիմնովին տարբեր են մեր Եկեղեցու ունեցած հազարամյա փորձից: Այլեւս աղանդների հերքումն ու դրանց դեմ պայքարը միայն բանիբուն վարդապետների եւ մեծ իմաստասերների խնդիրը չէ, այլ ամբողջ Եկեղեցու՝ ժողովրդի, հոգեւոր ու աշխարհիկ իշխանների եւ հատկաբար պետության՝ ազգային պետության: Ազգային պետություն ունեցող անգամ ամենաժողովրդավարական կազմավորումներն օրենսդրական, տնտեսական եւ անվտանգային նախաձեռնություններով վաղուց լուծել են օտար եւ խորթ՝ կրոնական, բարեգործական կամ ցանկացած այլ կերպ հորջորջվող քայքայիչ-այլասերող կազմակերպությունների հարցը՝ քաջ գիտակցելով ավանդականի կարեւորությունը ազգային անցյալի, ազգային ներկայի ու ազգային ապագայի միասնության համար:

¹⁷ Տե՛ս E. BARKER, *New Religious Movements: A Practical Introduction* (London: HMSO, 1989), էջ 11–15:

¹⁸ Տե՛ս https://www.gov.am/u_files/file/kron/Tsutsak2-%20herakhos%20gov.pdf:

Թերեւս միջազգային փորձից մի քանի օրինակ դիտարկենք, տեսնելու համար ասենք «Եհովայի վկաների» հանդեպ տարբեր ժողովրդավարական երկրների քաղաքականության պատմական զարգացումը:

Բ. աշխարհամարտի տարիներին որոշ ժողովրդավարական երկրներում Եհովականների կազմակերպությունն ուղղակիորեն արգելվել է ռազմական դրույթյան բերումով: 1941 թվականի հունվարին Ավստրալիայի կառավարությունը «Եհովայի վկաներին» հայտարարեց անօրինական կազմակերպություն, փակեց նրանց ռադիոկայանները եւ բռնագրավեց գույքը: Պատճառն այն էր, որ պատերազմի ժամանակ նրանց բացարձակ չեզոքությունը եւ բանակային ծառայությունից հրաժարումը դիտարկվում էին որպես «սպառնալիք ազգային անվտանգությանը»: Սակայն 1943 թվականին Ավստրալիայի Գերագույն դատարանը հակասահմանադրական ճանաչեց այդ արգելքը¹⁹:

Պատերազմական պայմաններում երկրին չաջակցելու, պետական դրոշը պատվի չառնելու պատճառով Եհովական կազմակերպությունը 1940–1943 թվականներին արգելվեց Կանադայում: Սակայն 1960 թվականին ընդունվեց «Իրավունքների Կանադական հռչակագիրը»²⁰ նախագեպ հանդիսանալով 1982-ի «Իրավունքների եւ ազատությունների պայմանագրության»²¹ համար²²:

Գալով մեր օրերին նկատենք, որ Ֆրանսիան հայտնի է իր ընդգծված աշխարհիկ քաղաքականությամբ: Այդուհանդերձ, 1990-ից 2000-ականներին երկրի խորհրդարանական զեկուլյցներում «Եհովայի վկաները» դասվել են հավանական վտանգավոր աղանդների շարքը, եւ պետությունը զգալի հարկեր էր սահմանել նրանց ստացած նվիրատվությունների վրա: Բայց երբ կազմակերպությունը դիմեց Մարդու իրավունքների եւրոպա-

¹⁹ *Adelaide Company of Jehovah's Witnesses Inc v Commonwealth, (1943) 67 CLR 116* (High Court of Australia, 14 June 1943); Penton, M. James. *Apocalypse Delayed: The Story of Jehovah's Witnesses*. Toronto: University of Toronto Press, 1997, pp. 136–141; Barker, Michael. “Section 116 of the Constitution and the Jehovah's Witnesses Case.” *Australian Law Journal*, vol. 55, no. 4, 1981, pp. 220–228; Hogan, Michael. “The Separation of Church and State: Section 116 of the Australian Constitution.” *Journal of Religious History*, vol. 25, no. 2, 2001, pp. 163–181:

²⁰ Canadian Bill of Rights.

²¹ Charter of Rights and Freedoms.

²² Order in Council P.C. 2943 (Ottawa: Government of Canada, July 4, 1940); Order in Council P.C. 7814 (Ottawa: Government of Canada, October 14, 1943); Canadian Bill of Rights, S.C. 1960, c. 44; Canadian Charter of Rights and Freedoms, Part I of the Constitution Act, 1982, Schedule B to the Canada Act 1982 (UK), 1982, c. 11.

կան դատարան (ՄԻԵԴ) եւ 2011–2012 թվականներին շահեց դատը՝ Ֆրանսիայի Հանրապետությանը պարտադրելով վերադարձնել բռնագանձված գումարները, հարաբերությունները կարգավորվեցին միջազգայնորեն ընդունված համաձայնագրերի համապատասխանության մեջ, եւ նրանք Ֆրանսիայում գործում են բացառապես օրինական դաշտում, թեեւ պետական համապատասխան մարմինները (ի մասնավորի՝ Աղանդավորական շեղումների դեմ պայքարի եւ հսկողության միջգերատեսչական առաքելությունը՝ MIVILUDES) շարունակում են վկաներին դիտարկել աշխարհիկության եւ մարդու իրավունքների ետնախորքին²³:

Քիչ է տարբերվում նաեւ հաջորդող օրինակը. հայտարարելով, թե կազմակերպության ներսում կիրառվող «մեկուսացման քաղաքականությունը» (երբ համայնքից հեռացված կամ դուրս եկած անդամների, այդ թվում՝ անչափահասների հետ կապերը լիովին խզվում են) խախտում է մարդու իրավունքներն ու երեխաների պաշտպանության մասին օրենքները՝ 2022–2023 թվականներին Նորվեգիայի պետական մարմինները «Եհովայի վկաներին» զրկեցին պետական գրանցումից եւ տարեկան դրամային օժանդակությունից (մոտ 1.3 միլիոն եւրո)՝ կասեցնելով նաեւ օրինական ամուսնություններ գրանցելու նրանց իրավունքը: Սակայն կազմակերպությունը դիմեց դատարան: Երկարատեւ դատական քաջքշուկից հետո, 2026 թվականի ապրիլին Նորվեգիայի Գերագույն դատարանը բեկանեց նախորդ ատյանների որոշումները եւ սահմանափակումները ճանաչեց անօրինական՝ նշելով, որ «մեկուսացման» գործընթացը չի խախտում մարդու իրավունքներն այն աստիճանի, որ հիմք հանդիսանա պետական գրանցումից զրկելու համար: Իբրեւ նախադեպ դիտարկելով Ֆրանսիայի եւ Նորվեգիայի օրինակները՝ թերեւս դժվար չէ ենթադրել ժողովրդավարությունների կրոնական հանդուրժողության հեռանկարները: Եւ չեն տարբերվում անգամ այն երկրները, որ փաստացի կամ սառեցված պատերազմական վիճակում են, եւ որոնց համար զինվորական ծառայություն-

²³ *See* Association Les Témoins de Jéhovah v. France, *с.* 8916/05, Judgment of June 30, 2011, European Court of Human Rights; Association Cultuelle des Témoins de Jéhovah de France v. France, no. 515/07, Decision of June 30, 2011, European Court of Human Rights (վճիռը վերջնական է դարձել 2011 թ. նոյեմբերի 28-ին): Ֆրանսիական պետական վերահսկողության եւ աղանդավորական շեղումների կանխարգելման քաղաքականության վերաբերյալ տե՛ս նաեւ Mission interministérielle de vigilance et de lutte contre les dérives sectaires (MIVILUDES), *Rapport d'activité 2011–2012*, Paris: Secrétariat général du Ministère de l'Intérieur, 2012, pp. 65–70:

նից հրաժարվողները համապետական աղետի կարող են վերածվել: Կորեայի ժողովրդական Դեմոկրատական Հանրապետության հետ տեւական հակամարտության մեջ ներքաշված Կորեայի Հանրապետությունը (Հարավային Կորեա) իբրեւ առաջադեմ ժողովրդավարական երկիր, տասնամյակներ շարունակ փորձում էր լուծումներ գտնել զինվորական ծառայությունից հրաժարվող քաղաքացիների համար, որ պարշտպանության բանակի փոխարեն համալրել էին եհովականների շարքերը: Վերջին տարիներին (ՄԱԿ-ի եւ միջազգային կառույցների ճնշման ներքո) Հարավային Կորեան ներդրեց այլընտրանքային աշխատանքային ծառայության համակարգ, ինչը վերջ դրեց զանգվածային կալանավորումներին արձանագրելով եհովականների հաղթանակը²⁴:

* * *

Ցանկացած երեւոյթ ամբողջովին ընկալելու եւ գնահատելու համար պետք է այն դիտարկենք համեմատության մեջ: Մեր պարագային ճիշտ կլինի տեսնելը, թե ինչ քաղաքականություն են վարում մեր հարեւանները կրոնական համայնքներ եւ կազմակերպությունների հանդեպ:

Ի տարբերություն Հայաստանի՝ Իրանի Իսլամական Հանրապետությունը վարում է կրոնական կառավարման՝ դարերով ձեւավորված, սկզբունքային եւ կայուն քաղաքականություն, որի հիմքում երկոտասանական շիա իսլամն է՝ որպես պետության պաշտոնական կրոն²⁵: Իրանի կրոնական քաղաքականությունը մի շարք արեւմտյան հետազոտողներ եւ իրավապաշտպան կազմակերպություններ բնութագրում են որպես խիստ վերահսկողական՝ հատկապես չճանաչված կամ միսիոներական ուղղությունների նկատմամբ²⁶: Պետությունը տարանջատում է երկրում առկա՝ պատմական ավանդույթով ընդունված եւ պատմական արմատներ չունե-

²⁴ Հարավային Կորեայում տասնամյակներ տեւած դատական հետապնդումների եւ սահմանադրական բեկման մանրամասների համար տե՛ս Կորեայի Սահմանադրական դատարանի շրջադարձային վճիռը՝ Constitutional Court of Korea, June 28, 2018 (2011Hun-Ba379), եւ դրան հաջորդած օրենսդրական կարգավորումները՝ Act on the Transfer and Service of Alternative Service (2019, ուժի մեջ՝ 2020): Պատմական վիճակագրության եւ միջազգային արձագանքի համար տե՛ս նաեւ Amnesty International-ի պաշտոնական հայտարարությունը՝ South Korea: Plans to introduce alternative service for conscientious objectors must be realized (Index: ASA 25/8394/2018, May 15, 2018):

²⁵ Տե՛ս 12-րդ հոդվածը:

²⁶ Տե՛ս https://www.ihr.org/ihr_article/violence-en_discrimination-against-religious-and-ethnic-minorities-in-the-islamic-republic-constitution/:

ցող կրոնական համայնքները: ԻՒՀ սահմանադրությամբ կրոնական փոքրամասնություն են ճանաչվում՝ զրադաշտականները, հրեաները եւ քրիստոնյաները²⁷, որ օրենքի սահմաններում իրավասու են կատարելու իրենց կրոնական ծեսերն ու արարողությունները եւ անձնական գործերի ու կրոնական կրթության հարցերում արտոնված են գործելու իրենց ուրույն կանոնի համաձայն: Նույն արեւմտականների պնդմամբ Իրանում այլ վերաբերմունք է դրսևորվում ավետարանական-բողոքական համայնքների հանդեպ, որոնց չի տրամադրվում պաշտոնական կարգավիճակ²⁸:

Սրա հետ մեկտեղ դիտելի է, որ «Իսլամական խորհրդակցական ժողովում (Մեջլիս) ընդգրկվում է երկու հարյուր յոթանասուն պատգամավոր: Հաշվի առնելով ժողովրդագրական, քաղաքական, աշխարհագրական եւ նմանատիպ այլ գործոններ՝ պատգամավորների թիվը կարող է ավելացվել յուրաքանչյուր տասնամյակում առավելագույնը քսանով՝ սկսած իսլամական արեւային օրացույցի 1368 թվականի համաժողովրդական հանրաքվեի օրվանից (1989 թ. հուլիսի 28): Զրադաշտականներն ու հրեաներն ընտրում են մեկական ներկայացուցիչ, ասորի եւ քաղղեացի քրիստոնյաները համատեղ ընտրում են մեկ ներկայացուցիչ, իսկ երկրի հյուսիսի եւ հարավի հայ քրիստոնյաները՝ մեկական ներկայացուցիչ: Ընտրատարածքների սահմանները եւ պատգամավորների թիվը սահմանվում է օրենքով»²⁹:

Կրոնական գործունեությունը մշտապես Իսլամական մշակույթի ու ուղղորդման (կողմնորոշման), ինչպես եւ հետախուզության նախարարությունների ուշադրության կենտրոնում է եղել, եւ մարդու իրավունքների ու ազատությունների պաշտպանների կարծիքով՝ որոշակի խմբերի վրա ճնշումներ են գործադրվել, տարբեր պահանջներ ներկայացվել³⁰: Սակայն վերջին մեկ տարվա զարգացումների լույսի ներքո թերեւս կարելի է նկատել, որ ԻՒՀ ձեռնարկած անվտանգային միջոցառումները, գոնե այս պահի դրությամբ, դրական ազդեցություն են ունեցել ներքաղաքական կայուն վիճակի պահպանման հարցում: Ուստի ոչ ավանդական համայնքների հանդեպ կիրառվող սահմանափակումները ոչ թե անհիմն-տարերային նախաձեռնություններ են եղել, այլ պետականությանն սպառնացող վտանգները չեզոքացնող քաղաքականության կարելոր բաղադրիչ, որի շրջանակներում պատմական

²⁷ Տե՛ս The Constitution of the Islamic Republic of Iran, art. 13:

²⁸ Տե՛ս <https://www.state.gov/reports/2023-report-on-international-religious-freedom/iran/>:

²⁹ Տե՛ս ԻՒՀ Սահմանադրության 64-րդ հոդվածը:

³⁰ Տե՛ս <https://www.uscirf.gov/countries/iran>:

արմատներից զուրկ միավորումները դիտվել են պետական անվտանգության սպառնալիք³¹ եւ որակվել «սիրոնիստական աղանդ», «շեղված պաշտամունք», «սատանայական հերձված» ու նման բնութագրով³²: Միջազգային իրավապաշտպանների պնդմամբ ԻԻՀ պետական մարմինները հաճախ լրտեսական ծրագրեր են կիրառել եւ դրանք ներդնելով հեռահաղորդակցության միջոցներում՝ հետեւել են կրոնական փոքրամասնությունների կարկառուն անդամների տեղաշարժին եւ գործունեությանը³³: Սակայն, ի սեր արդարության, վստահաբար կարելի է արձանագրել, որ հետախուզական եւ թշնամական ներթափանցման նպատակով թվային միջոցների կիրառումն ավելի շատ «մարդու իրավունքների եւ անձնական տարածքի եւ տվյալների անձեռնմխելիության ջատագովների» նախասիրեցյալ եղանակն է, որ վերջին տասնամյակներում բազում աղմկոտ հրապարակումների առիթ դարձավ³⁴:

* * *

Ադրբեջանը պաշտոնապես հռչակում է կրոնական հանդուրժողականություն, սակայն գործնականում վարում է խիստ վերահսկողության քաղաքականություն՝ հատկապես «ոչ ավանդական» կամ «օտար» ծագմամբ կրոնական կազմակերպությունների նկատմամբ: Երկրի տարածքում գործունեություն ծավալելու հավակնող կրոնական համայնքները բախվում են պետական գրանցման համար ներկայացվող բարդ պահանջների, կրոնական բովանդակության տպագիր նյութերի ներմուծման ու տարածման արգելքների, որ «Խղճի ազատության եւ կրոնական կազմակերպությունների մասին» օրենքի առանցքային գործիքներն են Ադրբեջանում: Միջազգային հեղինակություն, կապեր կամ հետեւորդների հոծ բազմություն ունեցող կրոնական ղեկավարները հաճախ հետապնդվում են, ձերբակալվում, բանտարկվում կամ արտաքսվում³⁵:

³¹ Տե՛ս <https://iranhumanrights.org/2025/04/imprisonment-of-christians-jumps-six-fold-in-iran-as-persecution-intensifies/>:

³² Տե՛ս <https://www.opendoorsus.org/en-US/getinvolved/resources/tipoftheicebergiran2025>:

³³ Տե՛ս <https://www.csi-int.org/news/irans-dramatic-surge-in-anti-christian-persecution/>:

³⁴ Տե՛ս, օրինակ, Անգելա Մերկելի եւ Գերհարդ Շրյոդերի հեռախոսների գաղտնալսման փաստերը՝ NSA Targeted Gerhard Schröder's Mobile Phone https://www.spiegel.de/thema/nsa_spying_scandal_en/p4/, կամ Ֆրանսիայի նախագահ Էմմանուել Մակրոնի ու ալեւալ պետությունների եւս 600 պաշտոնյաների բջջայինների գաղտնալսման փորձերի արձագանքները: <https://www.amnesty.org/en/latest/news/2021/07/world-leaders-potential-targets-of-nso-group-pegasus-spyware-2/>:

³⁵ Տե՛ս Freedom House, “Azerbaijan: Freedom in the World 2024 Country Report”, 2024, <https://freedomhouse.org/country/azerbaijan/freedom-world/2024>:

Ադրբեջանի իշխանությունները համեմատաբար մեղմ վերաբերմունք են ցուցաբերում «ավանդական» համարվող որոշ կրոնական համայնքների (մասնավորապես հրեական, ռուս ուղղափառ եւ կաթոլիկ) նկատմամբ, մինչդեռ Մկրտականները, Եհովայի վկաները եւ արեւմտյան միսիոներական ծագում ունեցող այլ խմբեր հաճախ ենթարկվում են խիստ վերահսկողութեան եւ վարչական սահմանափակումների: Միջազգային իրավապաշտպան զեկուլցներում նշվում է, որ վերջիններս պետական շրջանակներում երբեմն ընկալվում են որպես արտաքին ազդեցութեան հնարավոր կրողներ, որ կարող են սպառնալ հասարակական եւ քաղաքական կայունութեանը³⁶:

Պետական խիստ վերահսկողութեան մասին են վկայում նաեւ կրոնական հրատարակությունների գրաքննութեան ծավալները: Միայն 2024 թվականին պետական մարմինները փորձաքննութեան են ենթարկել շուրջ 4000 անուն ներմուծվող կրոնական հրատարակություններ: Արդյունքում՝ «կրոնական անհանդուրժողականութեան, ատելութեան եւ խտրականութեան քարոզի» հիմնավորմամբ արգելվել է 139 անուն գրքի շրջանառութիւն, ինչպէս նաեւ կանխվել է 26 կրոնական նյութի հրատարակումը երկրի տարածքում³⁷:

Առանձնակի հիշատակելի է շիա հոսանքների նկատմամբ արտառոց ուշադրութեան հանգամանքը: Իբրեւ հիշյալների հանդեպ Ադրբեջանի վարած քաղաքականութեան վառ օրինակ կարելի է հիշել «Մուսուլմանական միասնութեան» հետ կապված դեպքերը: Շարժման առաջնորդ Թալեհ Բադիրզադեն եւ նրա բազմաթիվ համախոհներ տարբեր տարիների ձերբակալվել են, իսկ միջազգային իրավապաշտպան ու լրատվական աղբյուրները բազմիցս արձանագրել են բռնաճնշումների, խոշտանգումների եւ քաղաքական կողմնակալ եւ ուղղորդված մեղադրանքների առաջադրումը³⁸: Նարդարանի՝ 2015 թ. իրադարձություններից ի վեր շարժման անդամները ենթարկվել են զանգվածային ձերբակալությունների, խոշ-

³⁶ Տե՛ս U. S. Department of State. “2023 Report on International Religious Freedom: Azerbaijan”, Office of International Religious Freedom, 2023. <https://www.state.gov/reports/2023-report-on-international-religious-freedom/azerbaijan/>: Հմմտ. <https://www.jw.org/en/news/region/azerbaijan/jehovah-witness-facts/>:

³⁷ Տե՛ս U. S. Commission on International Religious Freedom. “2025 Azerbaijan Country Update”. August 2025. <https://www.uscirf.gov/sites/default/files/2025-08/2025%20Azerbaijan%20Country%20Update.pdf>:

³⁸ Տե՛ս <https://oc-media.org/shiite-muslims-arrested-in-azerbaijan-as-authorities-reportedly-crack-down-on-hijabs-in-schools/?utm=>

տանգումների եւ երկարատեւ բանտարկության³⁹: Հատկանշական է, որ 2023 թվականին ձերբակալված հարյուրավոր հավատացյալ շիաներին պաշտոնական եւ կառավարամետ լրատվամիջոցները ներկայացրել են որպես Իրանի հատուկ ծառայությունների գործակալներ՝ այդպիսով կրոնական հետապնդումները քողարկելով ազգային անվտանգության ապահովման հրամայականով⁴⁰:

Ադրբեջանի վերահսկողության գործիքակազմը, ի թիվս այլոց, ներառում է նաեւ հոգեւոր սպասավորների նկատմամբ իրականացվող ուղղակի գտման քաղաքականությունը: Ըստ պաշտոնական տվյալների՝ Կրոնական կազմակերպությունների հետ աշխատանքի պետական կոմիտեն 2022–2023 թվականների ընթացքում ազատ է կացուցանել 181 մուսուլման հոգեւորականի, իսկ պետական քարոզչությունը այս հեռացումները ներկայացրել է իբրեւ «իրանական ներթափանցման» դեմ պայքարի միջոց⁴¹:

* * *

Ի տարբերություն Ադրբեջանի եւ Իրանի, Վրաստանն ունի համեմատաբար բաց եւ ազատական օրենսդրական դաշտ: Պետություն-եկեղեցի հարաբերությունները կարգավորվում են յուրահատուկ Սահմանադրական համաձայնագրով (Կոնկորդատ): Վրաստանի Սահմանադրությունը հռչակում է դավանանքի լիակատար ազատություն, բայց միաժամանակ ճանաչում է Վրաց Ուղղափառ Եկեղեցու (ՎՈՒԵ) բացառիկ դերը Վրաստանի պատմության մեջ⁴²: Սրանից բխում է մի իրավիճակ, որտեղ ՎՈՒԵ-ն օժտված է այնպիսի արտոնություններով (հարկային արտոնություններ, դրամական ուղղակի հոսքեր պետական գանձարանից, սեփականության իրավունք), որոնցից զրկված են երկրի կրոնական մյուս համայնքները:

Վրաստանի կրոնական փոքրամասնությունները՝ մահմեդական, Կաթոլիկ, Բողոքական եւ հատկապես Հայ Առաքելական, հաճախ բախվում են

³⁹ *Տե՛ս* <https://www.presstv.co.uk/Detail/2015/12/01/439939/Azerbaijan-Nardaran-Shia-crackdown?utm=>

⁴⁰ *Տե՛ս* Freedom House. “Azerbaijan: Freedom in the World 2024 Country Report”, 2024. <https://freedomhouse.org/country/azerbaijan/freedom-world/2024>:

⁴¹ *Տե՛ս* U. S. Department of State. “2023 Report on International Religious Freedom: Azerbaijan”. Office of International Religious Freedom, 2023. <https://www.state.gov/reports/2023-report-on-international-religious-freedom/azerbaijan/>:

⁴² *Տե՛ս* Constitution of Georgia, art. 8. See also: “Constitutional Agreement between the State of Georgia and the Apostolic Autocephalous Orthodox Church of Georgia” (2002):

գույքային եւ իրավական անհավասարության տարբեր դրսեւորումների՝ զրկվելով իրենց պատմական-դարավոր գույքից: Հայ Առաքելական Եկեղեցու Գերագույն հոգեւոր խորհրդի՝ 2012 թ. հունվար 11-ի հայտարարությունը զուսպ է, խիստ պաշտոնական, բայց եւ խոստուն. «Յավով տեղեկացանք, որ հունվարի 9-ին փլուզվել է Վրաստանի մայրաքաղաք Թբիլիսիում գտնվող Ս. Նշան հայկական եկեղեցու հյուսիսարեւելյան հատվածը: Մեծապես անհանգստացած սույն փաստով եւ նկատի ունենալով Շամխորեցոց Կարմիր Ավետարան եւ Մուղնեցոց Սուրբ Գեորգ հայկական եկեղեցիների փլուզման նախադեպերը՝ Գերագույն հոգեւոր խորհուրդն արտահայտում է իր խոր մտահոգությունը»:

Դեռեւս 2011 թ. հունիս ամսին Ն.Ա.Օ.Տ.Տ. Գարեգին Բ. Մայրագույն Պատրիարք եւ Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսի Վրաստան կատարած հովվապետական այցի ընթացքում Վրաստանի Հանրապետության նախագահ Միխայիլ Սահակաշվիլի եւ Վրաստանի Կաթողիկոս-Պատրիարք Իլյա Բ.-ի հետ տեղի ունեցած հանդիպմանը հայկական կողմին հավաստիացնում էին, որ փլուզված եւ փլուզման վտանգի ենթակա հայկական եկեղեցիների նկատմամբ պատշաճ խնամք եւ հոգատարություն կդրսեւորվի: Հակառակ Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածնի եւ Վիրահայոց թեմի հնչեցրած ահազանգերի վրացական կողմի անուշադրությունը եւ հապաղումը հրատապ խնդիրների լուծման հարցում, ցավոք, այսօր կանգնեցրել է մեզ տխուր այս իրավիճակի առջեւ: Գերագույն հոգեւոր խորհուրդը կոչ է ուղղում Վրաստանի իշխանություններին անհապաղ քայլեր ձեռնարկել փրկելու կործանումից Ս. Նշան հայկական եկեղեցին, հետամուտ լինել Վրաստանի մշակութային ժառանգության մաս կազմող հայկական սրբավայրերի պահպանությանն ու խնամքին եւ ընդառաջ Վիրահայոց թեմի խնդրանքին վիրահայությանը վերադարձնել պահանջված հայկական եկեղեցիները»⁴³:

Արա հետ մեկտեղ՝ դիվանագիտական սահմանափակումների կապանքներից ազատ հայաստանյան թերթերը ժամանակին արձանագրել են, որ,

⁴³ «Էջմիածին» 2012, Ա., 148–149, հմմտ. Պ. ՄՈՒՐԱԳՅԱՆ, Հին Թիֆլիսի Հայոց եկեղեցիները, Ս. Էջմիածին, 2009: Մեր հարեւանները ոչ միայն Կովկասյան տարածաշրջանում են գույքային պահանջներ ներկայացնում, այլ նաեւ Տնօրինական վայրերում. Երուսաղեմի սուրբ Հարության տաճարի հայկական տարածքների վերաբերյալ նկրտումների առիթով մի անդրադարձ տես Իերոմոնաх Имануил Атаджанян, Г. Мадоян, Прогулка по святым местам с отцом Луарсабом, «Голос Армении», 23 սեպտեմբեր, 2004-ում:

ասենք, Թբիլիսիի հայկական՝ Մուղնեցոց Սուրբ Գեորգ եկեղեցու փլուզումը «Վրաստանի իշխանությունների հովանավորած քայլն է»⁴⁴:

Ոչ ավանդական կրոնական խմբերին (օրինակ՝ Եհովայի վկաներ) Վրաստանում հաճախ թիրախավորում են հասարակության արմատական խմբերը, ինչին պետությունն արձագանքում է հույժ կրավորական՝ այդպես մատնելով երեւույթի ինքնաբուխ շլինելու կամ ուղղորդվածության հանգամանքը⁴⁵:

Հատկանշական է, որ 2014 թվականի փետրվարին՝ կրոնական քաղաքականության ռազմավարության նախագծի հրապարակմամբ, Վրաստանում սկսեց աշխույժ գործունեություն ծավալել Կրոնի հարցերով պետական գործակալությունը: Մի շարք վերլուծաբանների կարծիքով՝ այս կառույցը հաճախ ծառայում է որպես վերահսկողության գործիք, որի նպատակն է «կառավարել» կրոնական դաշտը եւ անվտանգային նկատառումներից ելնելով՝ սահմանափակել օտարերկրյա ազդեցությունները հատկապես մոսկովյան համայնքում⁴⁶: Իսկ Freedom House-ի պնդմամբ Վրաստանի Պետական անվտանգության ծառայությունը (SSG) 2021 թ. անթաքույց հսկողություն էր հաստատել հոգեւորականների, լրագրողների, հասարակական աշխույժ գործունեություն ծավալողների եւ քաղաքական գործիչների նկատմամբ⁴⁷:

Վերջին տարիներին Վրաստանում նկատվում է կրոնական գործոնի քաղաքականացման միտում: Ինչպես Ադրբեջանում, այստեղ եւս պետությունը փորձում է կանխել «արտաքին գործակալների» ազդեցությունը, բայց եթե Ադրբեջանում դա իրականացվում է ճնշումների եւ հատկապես ձերբակալությունների միջոցով, Վրաստանում իբրեւ գործիք կիրառվում է «Արտաքին ազդեցությունների թափանցիկության մասին» օրենքը, որ տարածվում է նաեւ կրոնական կազմակերպությունների վրա, ի տարբերություն ամերիկյան (FARA) եւ ռուսական համանման օրենքների, որոնք կրոնական կազմակերպությունները դիտում են իբրեւ բացառություն⁴⁸:

⁴⁴ Տե՛ս <https://news.am/hy/news/14372>:

⁴⁵ Տե՛ս U. S. Department of State, “2023 Report on International Religious Freedom: Georgia”, Office of International Religious Freedom, 2023, <https://www.state.gov/reports/2023-report-on-international-religious-freedom/georgia/>:

⁴⁶ Տե՛ս Freedom House. “Freedom in the World 2024: Georgia”: <https://freedomhouse.org/country/georgia/freedom-world/2024>:

⁴⁷ Տե՛ս <https://freedomhouse.org/country/georgia/freedom-world/2024>:

⁴⁸ Տե՛ս <https://civil.ge/archives/591175/amp>:

* * *

Հոգեւոր ասպարեզում Թուրքիայի վարած քաղաքականութիւնը կարելի է բնորոշել «Աշխարհիկութեան» քողի տակ իրականացվող պետական խիստ վերահսկողութիւն ձեւակերպմամբ⁴⁹:

Թուրքիան սահմանադրորեն հռչակված է որպէս աշխարհիկ պետութիւն: Սակայն Թուրքական աշխարհիկութիւնը դասական արեւմտյան կաղապարով կրոնի եւ պետութեան լիարժեք տարանջատում չի ենթարկուում, այլ՝ կրոնական կյանքի պետական վերահսկողութիւն: Այս գործառույթն իրականացնող համակարգի հիմնական օղակը «կրոնական գործերի նախագահութիւնն» է, որը պետական սահմանադրական մարմին է՝ օժտված դրամական լուրջ հոսքերով եւ կառավարման լծակներով: Այն վերահսկում է Թուրքիայի շուրջ 90 000 մզկիթների գործունեութիւնը, զբաղվում իմամների նշանակումներով եւ կենտրոնացված համակարգմամբ պատրաստում ամենաբազմաթիւ քարոզները: Ու թեեւ սուննի իսլամը Թուրքիայում պաշտոնական կրոնի կարգավիճակ չունի, այն փաստացի առանձնահատուկ պետական եւ համակարգային աջակցութիւն է վայելում՝ լինելով ազգային ինքնութեան եւ պետական միասնութեան կարեւոր բաղադրիչներից մեկը⁵⁰:

Ներկայիս Թուրքիան պարտավորված է առաջնորդվել 1923 թ. Լոզանի պայմանագրով, որով ճանաչվում եւ պաշտպանվում են ոչ մուսուլման փոքրամասնութիւնների (հիմնականում՝ հայեր, հույներ եւ հրեաներ) իրավունքները⁵¹:

Ի տարբերութիւն Իրանի Մեջլիսի, որտեղ կրոնական փոքրամասնութիւններն ունեն օրենքով երաշխավորված տեղեր, Թուրքիայի Ազգային մեծ ժողովում (Մեջլիս) նման տեղեր նախասահմանված չեն: Փոքրամասնութիւնների ներկայութիւնն այնտեղ կարող է ապահովվել բացառապէս ընդհանուր հիմունքներով՝ քաղաքական պայքարի եւ ընտրողների կամարտահայտութեան արդյունքում⁵²:

⁴⁹ Տե՛ս <https://www.state.gov/wp-content/uploads/2024/05/547499-Tu%CC%88rkiye-2023-International-Religious-Freedom-Report.pdf>; U.S. Department of State. 2023 Report on International Religious Freedom: Türkiye, May 2024. հմմտ. <https://www.state.gov/reports/2023-report-on-international-religious-freedom/turkiye/>:

⁵⁰ Տե՛ս <https://www.mdpi.com/2077-1444/13/10/876>:

⁵¹ Տե՛ս Յ-րդ բաժինը՝ փոքրամասնութիւնների պաշտպանութիւնը՝ https://wwi.lib.byu.edu/index.php/Treaty_of_Lausanne:

⁵² Տե՛ս <https://data.ipu.org/parliament/TR/TR-LC01/>:

Պատմական համայնքները (հատկապես Հայոց Պատրիարքարանը եւ Հունաց Տիեզերական Պատրիարքարանը) չունեն իրավաբանական անձի կարգավիճակ, ինչը հանգեցնում է լուրջ խնդիրների սեփականութային իրավունքի եւ հոգեւոր կրթութային ոլորտներում (հիշենք, օրինակ, Հեյբելիադայի հունական հոգեւոր ճեմարանի փակ մնալը տասնամյակներ շարունակ)⁵³:

Եւ եթե Ադրբեջանում «ոչ ավանդական» խմբերը հետապնդվում են որպես «իրանական գործակալներ», ապա Թուրքիայում ցանկացած կրոնական շարժում, որը դուրս է պետական վերահսկողությունից, դիտվում է որպես սպառնալիք ազգային անվտանգությանը⁵⁴:

Թուրքիայի ալավիները, չնայած իրենց զգալի թվաքանակին եւ պատմական ներկայությունը, շարունակում են բախվել պետական ճանաչման խնդիրների. նրանց ջեմեւիները պետական մակարդակով երկար ժամանակ չեն ճանաչվել որպես պաշտոնական աղոթատեղիներ⁵⁵: Ու թեեւ Թուրքական մարդահամարներում այս կրոնական ուղղվածությունը պաշտոնապես չի գրանցվում, այդուամենայնիվ տարբեր աղբյուրների պնդմամբ ներկայիս Թուրքիայի տարածքում բնակվում է 10-ից 20, այլոց կարծիքով՝ 5–25 միլիոն ալավի⁵⁶: Ավելորդ չէ նկատել, որ մարդահամարների կեղծումը Թուրքական բոլոր կառավարությունների ամենասիրած գործն էր եւ է⁵⁷:

2016 թ. հեղաշրջման փորձից հետո Թուրքիայի իշխանություններն առավել խստացրին վերահսկողությունը կրոնական եւ հասարակական ոլորտների նկատմամբ՝ հատկապես թիրախավորելով կրոնակրթական ուղղվածություն ունեցող Գյուլենական շարժումը: Այն պաշտոնապես ճանաչվեց որպես «ահաբեկչական կազմակերպություն», ինչին հաջորդեցին

⁵³ Տե՛ս <https://minorityrights.org/communities/rum-orthodox-christians/>, <https://www.mfa.gr/en/foreign-policy/foreign-policy-issues/issues-of-greek-turkish-relations/the-halki-heybeliada-seminary/>:

⁵⁴ Տե՛ս <https://www.uscirf.gov/countries/turkey>:

⁵⁵ Տե՛ս M. DRESSLER, *Writing Religion: The Making of Turkish Alevi Islam*. Oxford: Oxford University Press, 2013:

⁵⁶ Տե՛ս <https://www.britannica.com/story/who-are-the-alevis-in-turkey>, հմմտ. <https://www.ceftus.org/ceftus-research-project-identification-and-politicisation-processes-in-turkeys-alevis>:

⁵⁷ Արեւմտյան Հայաստանի ազգաբնակչության մասին Օսմանյան Թուրքիայի շինծու տվյալների մերկացումը տե՛ս ՍԷՅԼԱՆ (ԱՐՇԱԿ ՄԱԴՈՅԵԱՆ), Տաճկա-Հայաստանի ազգաբնակչության կազմակերպությունները, «Մշակ», 1895, հ. 7, էջ 948–961, հմմտ. A. HAROUTYNYAN, S. PRTOYAN, *Seylan's Interpretations of the Ethnographic Structure of Western Armenia*, «Էջմիածին», 2025, Յաւելուած, էջ 56–72:

վերջինիս անդամների եւ դրա հետ առնչություն ունեցած անձանց նկատմամբ լայնածավալ հետապնդումներն ու ճնշումները⁵⁸:

* * *

Եզրափակելով կարելի է նկատել, որ մեր տարածաշրջանում բոլոր պետությունները հստակ քաղաքական գծեր են ձեւավորել ազգային պատմական-ավանդական եւ այս սահմանումից դուրս մնացող բոլոր կառույցների հանդեպ: Եւ մինչ տարբեր կրոնական համայնքների կապակցությամբ մենք կիրառում ենք աղանդ, հերձված կամ նմանատիպ եզրույթներ, մեր հարեւանների ձեւակերպումներն ավելի պարզ են եւ ընկալելի, որ գուցե նաեւ պետք է օրինակ ծառայեն մեզ՝ բաժանումը կատարելով ոչ թե ճշմարիտ եւ խոտորյալ հավատքի, այլ պետականամետ եւ պետության անվտանգության սպառնացող գործելաոճի հանգամանքով:

Ինչ վերաբերում է «Փափուկ ուժ» (Soft power) եզրույթին, այն առաջին անգամ գիտական շրջանառության մեջ է դրել ամերիկացի քաղաքագետ Զոգեֆ Նայը 1990-ին՝ Սաոն պատերազմի եզրափակիչ շրջափուլում: Իր երկու հիմնարար աշխատություններում նա վերանայում էր միջազգային հարաբերություններում ազդեցության միջոցներն ու սկզբունքները:

Հասկացությունն իր նախնական ձեւակերպումն է ստացել նրա մենագրության, ինչպես նաեւ հոդվածի էջերում, որտեղ հեղինակը հստակեցնում է, որ պետության հզորությունը, բացի ռազմական կամ տնտեսական հարկադրանքից (բիրտ ուժ), էպպես կախված է դրա մշակույթի, քաղաքական արժեքների եւ արտաքին քաղաքականության գրավչության միջոցով այլ դերակատարների նախապատվություններն ու օրակարգը ձեւավորելու կարողությունից⁵⁹:

Եւ մեր հպանցիկ անդրադարձերից, եւ վերջին տարիների համաշխարհային պատմական փորձից կարելի է տեսնել, որ «փափուկ ուժը» կարող է շատ ծանր եւ շատ կոշտ ազդեցություն գործել, բեկումնային հանդիսանալ պետությունների պատմության համար: Ուստի մշտապես առանձնակի ուշադրություն է պետք դարձնել դրա բոլոր դրսևորումներին՝ ի մտի պահելով, որ երբեմն այն կարելի է բնորոշել «փափուկ բարձ

⁵⁸ Տե՛ս <https://www.turkishminute.com/2023/06/23/pace-express-concern-over-turkey-pursuit-anyone-related-to-gulen-movement-condemns-transnational-repression/>:

⁵⁹ NYE, JOSEPH S. (1990). *Bound to Lead: The Changing Nature of American Power*. Basic Books; Nye, Joseph S. "Soft Power." *Foreign Policy*, no. 80, 1990, pp. 153–171.

դնելու» դարձվածաբանությունը՝ ընդգծելով դրա պատմաքաղաքական վտանգները:

ՀԻՄՆԱԲԱՌԵՐ

«Փափուկ ուժ», նորաստեղծ կրոնական շարժումներ, ավանդական եկեղեցիներ, ազգային անվտանգություն, պետական քաղաքականություն, կրոնական ոլորտի կարգավորում, մշակութային ինքնություն, Հայաստան, Հարավային Կովկաս, Մերձավոր Արեւելք:

РЕЗЮМЕ

В статье рассматриваются многоаспектные взаимоотношения новых религиозных движений и традиционных духовных институтов в контексте национальной безопасности, государственной политики и культурной идентичности. На основе сравнительного анализа материалов по Армении и соседним государствам – Ирану, Азербайджану Грузии и Турции – исследуются системные механизмы регулирования, контроля, ограничения и инструментализации религиозных сообществ со стороны властных структур. Особое внимание уделяется специфике взаимодействия новообразованных религиозных организаций с органами государственной безопасности, а также восприятию подобных движений как потенциальных каналов внешнего деструктивного влияния, идеологического проникновения и общественно-политической дестабилизации. В статье доказывается, что, несмотря на существенные различия политических систем и правовых моделей, государства региона выработали собственные прагматичные подходы, направленные на институциональную поддержку традиционных религиозных институтов при одновременном жестком ограничении или усиленном мониторинге деятельности нетрадиционных религиозных групп. Отдельно анализируются постсоветская трансформация религиозной сферы, геополитическое влияние глобализационных процессов и вызовы, стоящие перед историческими национальными церквями в современном мире. Особое место занимает армянский контекст, в рамках которого масштабная деятельность новых религиозных движений рассматривается не только с точки зрения свободы

вероисповедания, но и в прямой связи с вопросами сохранения национальной идентичности, демографической безопасности и культурной преемственности. Сочетая подходы религиоведения, политологии и исторического анализа, статья направлена на углубление современных научных дискуссий о соотношении религии, безопасности и сохранения традиционных духовных структур в странах Южного Кавказа и Ближнего Востока.

SUMMARY

This article examines the complex relationship between newly established religious movements and traditional spiritual institutions within the broader context of national security, state policy, and cultural identity. Drawing upon comparative material from Armenia and its neighboring states – Iran, Azerbaijan, Georgia, and Turkey – the study systematically analyzes the mechanisms through which regional governments regulate, supervise, restrict, or instrumentalize religious communities. Particular attention is paid to the interaction between non-traditional religious organizations and state security structures, evaluating the perception of such movements as potential vectors for foreign intelligence infiltration, ideological penetration, or sociopolitical destabilization. The article argues that, despite divergent political systems and constitutional frameworks, all states in the region have developed distinct, pragmatic approaches aimed at safeguarding traditional religious institutions while simultaneously neutralizing threats posed by non-traditional groups. The study addresses the post-Soviet transformation of the religious landscape, the geopolitical implications of globalization, and the acute institutional challenges faced by historic national churches. Special emphasis is put on the Armenian context, where the rapid influx of new religious movements is considered not merely through the prism of religious freedom, but in direct connection with preservation of national identity, demographic stability, and cultural continuity.

